विश्वकर्मा भौवनः। विश्वकर्मा। त्रिष्टुप्

चक्षुषः पिता मनसा हि धीरो घृतमेने अजनन्नन्नमाने।

यदेदन्ता अददृहन्त पूर्व आदिद्यावापृथिवी अप्रथेताम्॥ १०.०८२.०१

चक्षुषः- दर्शनस्य। पिता- पालकः। चक्षुषश्चक्षुरिति तलवकारे। मनसा- स्वसङ्कल्पेन। हि- खलु। धीरः- धारणाकुशलः। घृतम्- ज्योतिरुदकं वा। ततः। नन्नमाने- प्रणते। एने- द्यावापृथिव्यौ। अजनत्- ससर्ज। यदेत्- यदैव। पूर्वे- पुराण्यः। अन्ताः- अर्वाचीनाः शक्तयः। अददृहन्त- दृढा अभवन्। आत् इत्- अनन्तरमेव। द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ। अप्रथेताम्- प्रथिते अभवताम्॥१॥

विश्वकर्मा विमना आद्विहाया धाता विधाता परमोत संदृक्।

तेषामिष्टानि समिषा मदन्ति यत्रा सप्तऋषीन्पर एकमाहुः॥ १०.०८२.०२

विश्वकर्मा- विष्णुः। विमनाः- विशेषचित्तः। विहायाः- विविधमाप्ता। धाता- सामान्यतया धारकः। विधाता- विशेषतया धारकः। परमा- श्रेष्ठः। उत- अपि च। संदृक्- संद्रष्टा। तेषाम्- सप्तर्षीणाम्। इष्टानि- स्थानानि। इषा- यज्ञहव्येन। सम्- सम्यक्। मदन्ति- तुष्यन्ति। यत्र। सप्त ऋषीन्- सप्तर्षिभ्यः। परः- परम्। एकम्- एकमेव देवं विश्वकर्माणम्। आहुः- वदन्ति॥२॥

यो नः पिता जनिता यो विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा।

यो देवानां नामधा एक एव तं संप्रश्नं भुवना यन्त्यन्या॥ १०.०८२.०३

यः। नः- अस्माकम्। पिता- पालकः। जनिता- जनकः। यः। विधाता- विशेषेण धारकः। विश्वा- सर्वान्। भुवनानि- लोकान्। धामानि- स्थानानि। वेद- जानाति। यः। देवानाम्- इन्द्रावरुणादीनाम्। नामधाः- नामधारकः। एक एव। तम्- अमुम्। अन्या- अन्ये। भुवना- लोकाः। संप्रश्नं यन्ति- जिज्ञासया गच्छन्ति॥३॥

त आयजन्त द्रविणं समस्मा ऋषयः पूर्वे जरितारो न भूना।

असूर्ते सूर्ते रजसि निषत्ते ये भूतानि समकृण्वन्निमानि॥ १०.०८२.०४

ये- या द्योतनशक्तयः। निषत्ते- स्थापिते। असूर्ते सूर्ते रजसि- स्थावरजङ्गमलोके। इमानि। भूतानि। समकृण्वन्- सम्यक् अकुर्वन्। ते- ता द्योतनशक्तयः। पूर्वे जरितारः- प्राचीना रसनिष्पादकाः। ऋषयः- क्रान्तदर्शिनः। भूना- भूम्ना भावनेन। न- यथा तथा। अस्मै- एतस्मै विश्वकर्मणे। द्रविणम्- हव्यम्। सं आयजन्त- समर्पयन्ति। पूजयन्तीति भावः॥४॥

परो दिवा पर एना पृथिव्या परो देवेभिरसुरैर्यदस्ति।

कं स्विद्गर्भं प्रथमं दध्र आपो यत्र देवाः समपश्यन्त विश्वे॥ १०.०८२.०५

यत्र। विश्वे देवाः- सर्वा देवताः। समपश्यन्त- सङ्गताः पश्यन्ति। दिवा- नभसः। परः- परम्। एना- अस्याः पृथिव्याः- भूम्या अपि। परम्। असुरैः- बलिभ्यः। देवेभिः- देवेभ्यश्च। परम्। यदस्ति- यद्भवति। तत्। कं स्वित् गर्भम्। प्रथमम्- आदौ। आपः- मूलशक्तिधाराः। दध्रे- धृतवत्यः॥५॥

तमिद्गर्भं प्रथमं दध्र आपो यत्र देवाः समगच्छन्त विश्वे।

अजस्य नाभावध्येकमर्पितं यस्मिन्विश्वानि भुवनानि तस्थुः॥ १०.०८२.०६

यत्र। विश्वे देवाः- सर्वा देवताः। समगच्छन्त- सङ्गता भवन्ति। तमित्- तमेव। गर्भम्। प्रथमम्- आदौ। आपः- मूलशक्तिधाराः। दध्रे- धरन्ति। यस्मिन्। विश्वानि भुवनानि- सर्वे लोकाः। तस्थुः- तिष्ठन्ति। तत्। एकम्- हिरण्यगर्भाख्यं महत्तत्त्वाधिदैवतम्। अजस्य नाभौ- जन्मरहितस्य विश्वकर्मणो हृदये। अर्पितम्- आश्रितं भवति॥६॥

न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकमन्तरं बभूव।

नीहारेण प्रावृता जल्प्या चासुतृप उक्थशासश्चरन्ति॥ १०.०८२.०७

यः। इमा- इमानि। जजान- ससर्ज। तम्- विश्वकर्माणं विष्णुम्। न विदाथ- न जानन्ति। युष्माकमन्तरं अन्यत्- युष्मद्व्यतिरिक्तः। बभूव- विश्वकर्मा भवति। नीहारेण- अन्धेन अज्ञानेन।

प्रावृताः- मुग्धाः। जल्प्याः- अल्पं जल्पन्तः। च। असुतृपः- भोगरताः। उक्थशासः- वेदवादरता मन्त्रकर्मैकपरास्तत्सूक्ष्मार्थमजानन्तः। चरन्ति- तमजानन्तः प्राकृतलोक एव चरन्ति ॥७॥